

Siyaset-dışılıktan Cuntacılığa: Türkiye’de Askerin Siyasetle İlişkinde Farklı Düzeylere İlişkin Bazı Okumalar

Hakan ŞAHİN*

Özet

Türkiye’de askerler söylemsel bazda sürekli olarak bir yandan politikanın dışında olduklarını vurgularlarken diğer yandan da, ya rejim üzerindeki nüfuzlarını çeşitli uygulamalarla dolaylı olarak hissettirmişler ya da en nihayetinde doğrudan askerî darbeler gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, söylem ve eylemin bu çelişkinin izinden giderek, Türkiye’de askerlerin siyasete yönelik tutumlarının ikircikli örüntüsünü çözümlenmeye çalışmaktır. Bu amaçla II. Meşrutiyet’ten 1980’lere değin çeşitli rütbelere askerler tarafından yazılan anılardan faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan hareketle yapılan incelemelerde, askerlerin siyasetle ilişkisinde dört ana düzey tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi askerlerin “siyasete mesafeli durma” düzeyidir. İzleme olarak adlandırılabilen ikinci düzey ise vatan, memleket ve misyon gibi güdüler uyarınca askerlerin siyaseti sürekli izlemesine atıf yapmaktadır. Üçüncü ve dördüncü düzeyler, izlemenin sonucuna göre iki şekilde tezahür etmektedir. Bunların birinde yasadışı uygulamalar, diğerinde ise yasal denilebilecek çeşitli uygulamalarla gerçekleştirilen karşı-siyaset eylemleri yer almaktadır. Bunların arasında zorunlu olarak zamansal bir hiyerarşi bulunmamakta birlikte; belirli bir anda bunların birçoğunun bir arada yer alabildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Ordu, Askeri Darbe, Sivil-Asker İlişkileri, Askerlerin Anıları

From Out-of-Politics to Juntas: Some Remarks on Different Categories in Military’s Attitude towards Politics in Turkey

Abstract

Military in Turkey always emphasized that it stand out-of-politics while, on the other hand, they continuously intervened into politics if not overtly ousted it. Tracking down this dilemma amid discourse versus praxis, this study aims to analyse the ambivalent nature of Turkish military’s attitude towards politics. For this aim, a set of life narratives written by soldiers at various ranks from 1908 to 1980s is reviewed. As a conclusion, it is argued that Turkish military’s attitude towards politics shall be identified at four discrepant moments. The first can be called as the principle discourse moment which refers to be out-of-politics. The second moment, which may be called as “observing”, embraces an aptitude contradictory to former one. The third and fourth moments emerge as a consequence of so-called “observing” act. One of these is some illegal praxis like committees and juntas; and the other one is several techniques of anti-political actions in a legal framework. It is worth noting that there is not a temporality among them necessarily; which means that more than one of those moments may be effective at a given era.

Key Words: Military in Turkey, Coup d’etat, Civil-Military Relations, Soldier’s memoirs

Modern orduların siyaset biliminin inceleme alanına girmesi özellikle II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlar. Merkezinde silahlı örgütlenmenin demokratik gözetimi çerçevesinde sivil-asker ilişkilerinin yer aldığı bu incelemeler, birbiriyle çelişmesi muhtemel

*Dr., Kara Harp Akademisi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, E-mektup:hsahin222@gmail.com

iki toplumsal amaç arasında bir denge kurabilmenin imkân ve koşullarını aramaya dönüktür. Toplumlar bir taraftan güvenlik ihtiyaçlarını tam olarak karşılayacak bir orduya, öte yandan bu silahlı örgütlenmenin, kendi arzularını topluma dayatamayacak şekilde sınırlandırılmasına ihtiyaç duyarlar.¹ Bu dengenin nasıl sağlanması gerektiği yönünde çeşitli perspektifler bulunmaktadır. Bunların ortak noktası ise orduların siyasete tâbi olması ve onun tarafından denetlenmesi gerektiğine işaret eden vurgudur. Bu bakımdan mesele, Cemil Oktay'ın deyişiyle söylenirse, “silahlı adamın silahsız adama tâbi kılınması meselesidir.”²

Batılı ülkelerde asker-sivil ilişkisinin demokratik bir siyasal rejimde nasıl olması gerektiğine dair geçerli olan normlar, dünyanın diğer yerlerinde sivil-asker ilişkileri bağlamında geçerliliğini koruyamamaktadır. Bu durum demokratik normlardan bir “sapmaya” işaret etmektedir. Ardından, bu ülkelerde demokrasiler sağlanışına kadar bu toplumların etkin ve örgütlü kurumları olarak orduların bu toplumları bunalımdan kurtaran bir tür ikame siyasal kurumlar gibi işlev gördükleri sonucuna varılır ve bu toplumlarda siyasal istikrarsızlık durumlarında askerlerin oynadığı düzen kurucu ve pretoryen rol vurgulanır.³

Türkiye’de asker-siyaset ilişkileri üzerine yazılmış olan yazına bakıldığında, genel olarak, ordunun siyasal ve toplumsal tartışmaların merkezî öznelereinden biri olduğu konusunda belirli bir uzlaşma olduğunu görmek mümkündür.⁴ Söz konusu yazında “askerin siyasete müdahalesi” tabiri neredeyse basma-kalıp bir ifade haline gelmiştir. Hal böyleyken, sadece ordunun resmi/kurumsal söyleminin değil, askerî müdahale uygulamalarının içinde fiilen ve bizzat yer almış askerlerin bile kendilerinin siyasetle hiçbir ilgilerinin olmadığını büyük bir kesinlikle iddia ettiklerini görmek şaşırtıcıdır. Örneğin, 12 Eylül döneminde sıkıyönetim komutanlığı yapmış olan Korgeneral Nevzat Bölügiray siyasete asıl “müdahaleyi” yapanların askerler değil, siyasetçiler olduğunu aşağıdaki kelimelerle ifade etmektedir: “Demokrasiyi tehlikeye sokanlar, yeteneksiz, yetersiz ve hırsları mantıklarını aşmış olan kimi parti liderleriydi. Demokrasiye asıl gölgeyi bu tür siyasiler düşürüyordu; çünkü bunlar, bizzat, gerçek demokrasinin oluşmasının önünde en büyük engeli oluşturuyorlardı.”⁵ Yapılanın katıyen siyaset olarak değerlendirilmediği yönünde bir başka örnek, 27 Mayıs’ta Kara Harp Okulu Komutanı olan Tümgeneral Ulay’ın, müdahaleden iki yıl önce, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile yaptığı özel bir görüşmede, Bayar’ın siyasetle neden bu kadar uğraştıklarını sorması üzerine sarf ettiği “Biz fiilen siyasetle uğraşmak değil, fakat yürüyen olayları izliyoruz”⁶ şeklindeki ifadelerde bulunabilir.

Bu çalışmada, işaret edilen ikilemin ve çelişkinin nedenleri konusunda askerlerin açıklama ve anlatılarının ne olduğuna bakmak amacıyla, II. Meşrutiyet’ten 1980’lere değin çeşitli rütbelereinden general/paşa ve subaylar tarafından kaleme alınan anı, günlük ve

¹ Feaver, Peter, The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control, *Armed Forces & Society*, Vol. 23 No. 2, 1996, s.150.

² Oktay, Cemil, 27 Mayıs Tahlihi İçin Anahtar, *Yeni Gündem*, Yıl:3, Sayı 12, 26 Mayıs-1 Haziran 1986.

³ Cizre, Ümit, AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi, İletişim, İstanbul 1993, s.13-33.

⁴ Örneğin bkz. İnel, Ahmet vd. Sunuş, Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004; Cizre, Ümit, Ideology, Context and Interest: The Turkish Military, *The Cambridge History of Turkey*, Cilt: 4, Turkey in the Modern World, Reşat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2005 s.301-32; Demirel, Tanel, Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy, *Middle Eastern Studies*, Cilt: 40, No.1, 2004, s. 127-150.

⁵ Bölügiray, Nevzat, Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989, s.244.

⁶ Ulay, Sıtkı, Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Tic., İstanbul 1968, s.32.

otobiyografi gibi metinler incelenmiştir. Bu metinlerin ayırt edici özelliği, önemli bir kısmının yazarlarının orduyla organik ilişkileri ortadan kalktıktan sonra kaleme alınmış olmasıdır. Bu durum ise resmi/kurumsal bağlardan sıyrılmış olmak gibi bir serbestliğe işaret etmektedir. Kuşkusuz söz konusu serbestlik, kişinin askeri evrenin tamamen dışına çıktığını göstermez. Örneğin yarı-resmi bir nitelik gösteren sosyal bağların bir ölçüde hâlâ belirleyici olduğu söylenebilir. Yine de, başta yasal olanlar olmak üzere birtakım kaygılardan uzak olarak yazılmış olmaları, bu anlatıları başka kaynakların sunamayacağı ölçüde verimli kılmaktadır. Kaynakların değerlendirilmesinde yöntem olarak belge incelemesi tekniği kullanıldı.⁷ Metinler genel olarak birbirini takip eden üç aşamalı bir sınıflandırma içerisinde incelendi. Bunlardan ilkin, toplanan verilerin azaltılması aşaması oluşturuyor. Bu aşamada kaynak malzeme ayıklama ve özetleme işlemlerinden geçirildi. Bu süreçte, araştırmanın amacı ve konusu doğrultusunda hangi verilerin araştırma kapsamı dışında bırakılacağına, hangi verilerin kullanılacağına ve mevcut verilerin nasıl sınıflandırılacağına karar verildi. Ayıklama ve dışarıda bırakmaya karar verilirken, araştırmanın amacına doğrudan hizmet etmeyen bilgiler (örneğin özel yaşama dair anlatılar, ailevî bilgiler, kurum için eğitimlere ve mesleki hayata ilişkin ayrıntılar) dikkate alındı. İkinci aşama olan verilerin anlamlı hale getirilmesi sürecinde, ayıklanan, özetlenen ve dönüştürülen verilerin belirli sonuçlar çıkartmaya elverişli bir biçimde ortaya konması amaçlandı. Son olarak ise bunlara dayanarak bazı çıkarımlarda bulunuldu. Başlangıçta öngörülmemiş olan ama metinler okundukça ortaya çıkan yeni kategorilerin iskanmaması için bunlar birinci aşamadan itibaren analiz sürecine tekrar dâhil edildi ve böylelikle hipotetik bir yaklaşım izlenmiş oldu. Ele alınan başlıklara yönelik olarak çalışma içerisinde anılardan örneklere ve alıntılara yer verildi. Bunların ilgili başlığı olabildiğince iyi yansıtacak ve açıklayacak örnekler olmasına, ayrıca bu alıntıların incelenen dönem aralığındaki süreklilik ve değişimleri ortaya koyabilecek temsil gücüne sahip olmasına çaba gösterilmiştir.

Bu açıklamaların ardından aşağıda, ilkesel söylem düzeyi olarak adlandırılan birinci düzeyden başlamak üzere sırasıyla bu çalışmada saptanan dört düzey incelenecektir. Bu incelemelerin ardından ise sonuç bölümünde konuya ilişkin genel değerlendirme ve çıkarımlara yer verilecektir.

İlkesel Söylem Düzeyi: Siyaset Dışı ve Siyaset Üstü

İlkin, Türkiye’de askerlerin siyasetten uzak durmayı söylem olarak ilkeselleştirdiklerini ve bu ilkenin büyük ölçüde kurumsallaşmış olduğunu belirtmek gerekir. Bu söylem gerek kurum gerekse birey düzeyinde o denli yerleşmiştir ki incelenen anılarda askerlerin siyasete en somut haliyle müdahil oldukları dönemlerde bile, “siyasetin içindeyiz ve iyi ki böyle yaptık” türünden olumlu bir ifadeyi bulmak neredeyse imkânsızdır. Öyle ki Albay Talat Aydemir’in liderliğinde, Milli Birlik Komitesi karşıtlığı temelinde gündelik politikanın tam göbeğinde yer almış olan Silahlı Kuvvetler Birliği örgütüne üye olanlara ettirilen yemin, şaşılacak biçimde, “orduyu siyasetten uzak tutma” prensibine dayanmaktadır. Örgüt üyelerinden Albay Dündar Seyhan’ın aktardığına göre yemin metni şöyledir: “Türk milletinin bekasını, 27 Mayıs inkılâp ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile, Millî Birlik Komitesinin müspet icraatını destekleyeceğime ve Türk Silâhlı Kuvvetlerinin

⁷Bogdan R. C. ve S.K. Biklen, *Qualitative Research: Introduction and Methods*, Allyn and Bacon, Boston 1992.

siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi şimdiden Türk milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine and içerim.”⁸

Türkiye’de ordunun siyasetten uzak kalmayı ilkeleştiren özelliği, sadece askerlerin kendi söylemlerinde değil, siyaset bilimi yazınının belli başlı kulvarlarında da yerleşmiştir. Özellikle askerî müdahalelerden sonra yönetimin sivillere olabildiğince erken ve gönüllü devredilmesi, askerlerin Latin Amerika ordularında olduğu gibi siyaset heveslisi olmadığının kanıtı olarak çok kere takdir edilmiştir.⁹ Örneğin, 27 Mayıs’ta Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında yer almış olan Yüzbaşı Numan Esin “Türk ordu geleneğinde, ‘ben iktidara geleyim, oturayım’ anlayışı yoktur”¹⁰ derken, 12 Eylül’den iki gün sonra Uğur Mumcu Cumhuriyet gazetesinde şöyle yazacaktır: “Türk Silahlı Kuvvetleri, çok partili yaşama adımımızı attığımız günden bu yana oluşa gelen olaylar karşısında hiçbir zaman sürekli ve kalıcı bir askeri yönetim kurmayı düşünmemiştir. Bu tutum, değeri çok sonra anlaşılacak bir büyük güvencedir.”¹¹

Bununla birlikte, askerlerin kendi anlatılarında yer bulan “siyasete karışmama ve mesafeli durma” prensibine dikkatli yaklaşmak ve bunun her zaman asker-sivil ilişkilerinin demokratik bir zeminde tasarlanmasına atıf yapan normatif bir ilkeden ilham aldığı sonucuna ulaşmak konusunda aceleci olmamak gerekir. Zira bu ilkenin öncelikle askerî/meslekî kaygılardan temellendiğini düşünmemizi gerektirecek örnekler çoğunlukta bulunuyor. Aşağıda gösterilmeye çalışılacağı üzere, söz konusu olan şey, siyasete bulaşan bir ordunun iyi iş göremeyeceğine dair haklı endişedir. Nitekim, Kenan Evren’in 12 Eylül’den sonra Harbiye öğrencilerine kesin talimatı “politikaya bulaşmayın” öğüdü olmuştur. Kara Harp Okulu’na yaptığı bir denetleme gezisinde Evren bunu aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:¹²

“Sevgili Harbiyeliler! Evlâtlarım! Bu yaşlarda sakın ola ki politikaya bulaşmayın. Biz, bugün politikanın içine atıldıysak, yurdumuzun düştüğü felaketli durumdan, her zaman olduğu gibi, milletimizi düzlüğe çıkarmak için buna mecbur kaldık. Ne zaman ki bir ordu politikanın içine girmiştir, o ordu yavaş yavaş disiplinini kaybetmeye ve çökmeye başlamıştır. Onun için, bizim yaptığımız bu harekâtı, kendinize misal alarak sakın ola ki politikanın içine atılmayın. Biz orduyu politikadan kurtarmak için bu harekâtı yapmak zorunda kaldık. Eğer yapmasaydık, bundan evvelkiler gibi, ordu politikanın içine girerdi.”

Evren’in yukarıdaki sözlerinde üç husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi politikadan uzak durmanın nedeninin demokratik bir anlayıştan çok, profesyonel (meslekî) bir kaygıdan kaynaklanmasıdır. Zira ordunun politikaya girmesinin, ordunun askeri yeteneklerine zarar vereceğinden endişe edilmektedir. İkinci husus, ast rütbedekileri politikaya sokmamak için “üstlerin politikaya bulaşma özverisinde bulunması” veya politikaya bulaşabilme “ayrıcalığının” sadece üstlere tanınmış olması gibi karmaşık bir mantık örgüsüdür. Üçüncü olarak da “yeri geldiğinde gerekeni yapmak” görevinin askerin siyasete girmesi değil, partiler

⁸ Seyhan, Dündar, Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s.147, (Özgün imlâ korunmuştur.)

⁹ Küçük, Sami, Rumeli’den 27 Mayıs’a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı, Mikado Yayınları, İstanbul 2008, s.79.

¹⁰ Esin, Numan, Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s.91.

¹¹ Mumcu, Uğur, Cumhuriyet, 14 Eylül 1980, Evren, Kenan, Kenan Evren’in Anıları, 2. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s.27.

¹² Evren, a.g.e.,s.81.

üstü bir anlayışla memleketi düze çıkarmak için başvurulmuş siyasetten ibaret bir eylem olarak görülmesidir. Diğer yandan 31 Mart olayından sonra askerler tarafından yayımlanan bildirimlerde, ordunun bir cemiyet ya da partinin değil bütün Osmanlıların ordusu olduğu, İttihat-Terakki Cemiyeti ile bir ilgisinin bulunmadığı şeklinde bir söylem geliştirildiği göz önüne alınırsa,¹³ Evren’in sözlerinin bu çizgiyle tarihsel uyumluluğu daha iyi anlaşılabilir.

Siyasete bulaşmaya yönelik kaygılar, ordunun önemli ölçüde siyasallaştığı, ordu içinde siyasal gruplaşmaların yoğun biçimde yaşandığı İttihat ve Terakki dönemine kadar geri götürülebilir. Balkan savaşlarında yaşanan yenilgide ordunun siyasallaşmasının ve bunun emir komuta ilişkilerinin aleyhine işlediği yönündeki algı ordu mensuplarının zihninde rengini bugün bile koruyan bir nakış durumundadır. Bir yanda askerliğin kendi hiyerarşik emir-komuta zinciri, onun paralelinde ise bu zinciri sakatlayan, temelde kişisel siyasal yönelimlerin belirlediği bir başka kanalın var oluşu, orduyu âdetâ yönetenlerin kâbusu haline getirmiştir.¹⁴ Söz konusu endişeyi haklı çıkartacak çok miktarda örnek bulunmaktadır. 31 Mart Vakası sırasında İstanbul’da “Üsküdar Ciheti Komutanı” olan Süleyman Şefik Paşa, özellikle genç subayların siyaseti âdetâ bir hobi haline getirdiğini aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:¹⁵

“31 Mart vakası bir irtica ayaklanması değildi. Halk, İttihat çetesinin fiillerinden ve eşkıyalıklarından bîzar olmuş, meşrutiyet ismiyle boyunlara zulüm halkası ve istibdadın takılmış olduğunu his ve müşahede etmişti.(...) İttihatçıların İstanbul’a girişiyle genç zabitan şımarmış ve memur oldukları kıta amirlerine ehemmiyet vermez olmuş ve kışlalarda bütün işleri çavuşlara yükleyerek kendileri kışla haricinde siyasetle sefahatle vakit geçirmeye başlamış ve bu suretle kıtalarda disiplin bozulmuştu.”

Bu bağlamda bir başka örnek olarak Falih Rıfkı Atay, Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa’nın özel kaleminde görevli olarak Filistin cephesindeyken, orada subaylar arasındaki siyasal gruplaşmalara ilişkin gözlemlerini aşağıdaki şekilde aktarmaktadır:¹⁶ “Her adamın da kendi adamı vardı. Gruplar büyüdüğü zaman artık Enver Paşa takımı, Talat Paşa takımı, Cemal Paşa takımı demek doğru olurdu. Zeytindağı üzerinde de *Dördüncü Ordu karargâhının zabitleri ile Cemal Paşa’nın adamları* diye iki sınıf olmuştur.” Atay’ın bu gözlemi, bir yandan ordunun siyasete müdahale etmesinin o dönemlerde askerler arasındaki yaygınlığına, diğer yandan da kurumsal açıdan ordu için barındırdığı tehlikeye işaret etmektedir. Nitekim mevcut edebiyatta, anılan dönemde ordunun siyasal karakterine dikkat çekilmiş ve Hareket Ordusu’nun müdahalesi ve bunu izleyen sıkıyönetim, ordunun sivil iktidara doğrudan ilk müdahalesi olarak görülmüştür. Askerlerin “vatanı korumak-kollamak ve siyasal taraflar arasında hakem rolü oynamak” amacıyla gerçekleştirdiği 31 Mart olayı, ileriki yıllarda meydana gelecek olan askerî müdahaleler için bir meşrulaştırma ve gerekçelendirme zemini olmuştur.¹⁷

¹³Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.190.

¹⁴ Karpat, Kemal H., The Military and Politics in Turkey, 1960-64. A Socio-Cultural Anaysis of a Revolution, The American Historical Review, Cilt: 75, No.6, Washington D.C., American Historical Association 1970, s.1655.

¹⁵ Süleyman Şefik Paşa, Hatıratım: Başıma Gelenler ve Gördüklerim, Arma, İstanbul 2004, s.184-186.

¹⁶ Atay, Falih Rıfkı, Zeytindağı, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul 1981, s.38.

¹⁷Tanör, a.g.e.,s.191.

Askerlerin siyasete mesafeli durma prensibinin güdülerinden bir diğeri de ülkeyi yönetebilme hususundaki kurumsal kapasitelerine yönelik kuşkularıdır. Örneğin, demokrasiden doğmuş bir sivil iktidarın çözüm bulmada ve uygulamada, müdahale ile gelmiş bir askeri iktidardan çok daha şanslı, çok daha güçlü olduğunu belirten Yüzbaşı Numan Esin, bu sözlerin devamında şunu ifade etmektedir:¹⁸ “Diyelim ki ordu iktidara geldi ve oturdu. Ne yapacak?” Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu da “askeri yönetimler demokratik sistemin sıkıntıya girdiği, ülkenin uçurumun kenarına geldiği bir durumda iş başına gelseler de” diye başladıktan sonra “süngü ile gelirler amma süngünün üzerinde uzun süre oturamazlar” diyerek bu kuşkuya göndermede bulunur.¹⁹

Bu noktada, ordunun siyasete müdahalelerinin genellikle gözden kaçırılan bir özelliğinin altını çizmekte fayda vardır. Bu olaylar, aynı zamanda, ordu içindeki siyasallaşmanın kendi anti-tezini doğurduğuna, ordu kurumunu ve personelini siyasetin dışında tutmaya yönelik yoğun önemlerin kurumsal bir politika olarak ivedilikle benimsendiğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, askeri müdahalelerin hemen ardından, siyasete yönelik abartılmış bir mesafe ve onu kötü göstermeye yönelik söylemler ve uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Ne var ki bu söylemi belirleme durumunda bulunan ordu üst düzey yöneticilerinin siyasete karışmamaya yönelik öğütlerini ve uyarılarını içeren ilkeleri, ya yine bu öğüdü yapanların kendileri tarafından delinmekte ya da söz konusu ilke genç subaylar tarafından siyasete yönelik ilgiyi önlemeye yetecek ölçüde samimi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Orgeneral Muhsin Batur’un bu durumu örnekleyen bir ifadesine atıfta bulunmakta yarar vardır:

“Bizim kuşaklarımız, rütbelerimiz ilerledikçe daima bir ikilemeyle karşılaştık; gerçekler ve nasihatler. Gerçekler, gerektiğinde subayların politika ile uğraşı vererek vatani kurtardıklarını gösterirken, söylenenler ve nasihatler başka türlü oluyordu. 27 Mayıs ve 12 Mart döneminde de ihtilal ve müdahaleyi yapan komutanlar astlarına bu gibi sözler söylemiş ve nasihatlerde bulunmuşlardır.”²⁰

Eğilim Düzeyi: Siyaseti Sürekli İzleme

Yukarıda ortaya konulduğu üzere siyasetten uzak durma prensibinin “ülkede her şeyin yolunda gitmesi” gibi bir koşula bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Buradan itibaren ise ikinci düzey olarak saptanan izleme düzeyi devreye girmektedir. Zira “siyaset-üstü olma” söylemi bir yandan siyasetten uzak durmayı nitelerken, diğer yandan da askerlerin siyaseti perde arkasından sürekli olarak izlediği algısı oluşturmaktadır. Açıktır ki ülkede işlerin yolunda olup olmadığını bilebilmek zaten onu sürekli olarak izlemeyi gerektirir.²¹ Burada vurgulanması gereken hususlardan biri, askerlerin sade birer “vatandaş” olarak siyasete yönelik ilgileri ile silah kullanma tekeline sahip bir kurumun resmi görevlileri olarak o silaha dayanmak suretiyle geliştirdikleri siyasal yönelimler arasında bir ayırım yapmanın gerektiğidir. İlki, diğer meslek grupları mensuplarında olduğu gibi bir yurttaşlık ödevi ve hakkı iken,

¹⁸ Esin, a.g.e.,s.334.

¹⁹ Yirmibeşoğlu, Sabri, Askeri ve Siyasi Anılarım, Cilt 1, Kastaş, İstanbul 1999, s.325, özgün imlâ korunmuştur.

²⁰ Batur, Muhsin, Anılar ve Görüşler, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s.557-559.

²¹ “12 Eylül’de askerler ekonomik durumun düze çıkarılmasından ziyade öncelikle iflas etmiş olan siyasal sistemi düzeltmek durumunda idi.” Yirmibeşoğlu, Askeri ve Siyasi Anılarım, 2. Cilt, s.184.

ikincisi, tam da bu çalışmanın konusunu oluşturan, bir kurum olarak ordunun siyasete müdahalesi bağlamında ele alınmalıdır. Nitekim bu ayrıntılara aşağıda değinilecektir.

Farklı dönemlere ait anılar askerlerin siyasete dair ilgilerine yönelik kanıtlar sunmaktadır. Siyasetle ilgilenmeyi, siyaseten dilsiz olan ordunun “akılsız olmaması” ile ilişkilendiren Albay Dündar Taşer, bununla ordunun siyasetin dışında kalırken, “akleden bir kurum” olarak elbette memlekette olup biten şeyleri izlemeye devam edeceğini anlatmak istemektedir: “Ordu, büyük, tarihî ve manevî bir varlıktır. Nutuk söylemez, makale yazmaz, beyanat vermez. Dilsizdir fakat akılsız değildir. Düşünür, önlem alır ve yapar.”²² Diğer yandan Tuğgeneral Salih Acarel ise Harp Okulu’nun şahsında askerlerin siyasal iktidarın uygulamalarını izlemesinden söz ederken “izleme” konusuna biçtiği doğallığı sergilemektedir: “Harbiye yuvasında kartal gibi onları izliyordu. Farkında olamadılar, çünkü kartallar yüksekten uçuyordu.”²³ General Sıtkı Ulay ise bir yüzbaşıya bulunduğu nasihatte izlemenin, kötü olan silahlı isyanın iyi ile ikamesi olduğunu vurgulamaktadır:

“1957 senesinde Erzurum’un Dumlu nahiyesinde alay kumandanı olarak göreve başladım. Ankara’ya gidip gelenler etrafında toplanan subay grupları Ankara siyasi olaylarını merakla dinliyor ve takip ediyorlar. Zaman zaman aralarına girip yokluyoruz. Çoğunda bir ümitsizlik ve endişe başlamış. 1957’nin tam ortasında seçimler oluyor. Subaylar astsubaylar benim hazırlattığım araçlara ailelerini bindirip bir vazife saydığımız seçim sandıkları başına çeşitli bahanelerle göndermiyorlar. Bir subay bana gelip “ben alay kumandanı olsam Atatürk’e ve inkılaplarına karşı olduklarını anladığım bugünkü idareye karşı alayımın dağa çıkarım” diyor. ‘Dağa çıkmaya ne lüzum var. Cesaretin varsa izin vereyim git, Ankara’da durumu daha yakından takip et’ dedim.”²⁴

Öte yandan, siyasete yönelik bu yakın ilgi bazı çelişkilerin açıklanmasını gerektirmektedir. Ortada duran temel çelişki, bir yandan siyasete mesafeli durma vurgusuna karşın siyaseti izleme uygulamalarının kurum içinde nasıl meşruluk kazanabildiğidir. Bu sorunun yanıtlarından biri, siyaset bilimi yazınında geliştirilmiş olan “siyaset” kavramsallaştırması ile askerlerin siyaset algısı arasındaki farkta yatmaktadır. Daha açık söylemek gerekirse askerler yaptıklarının “siyasete karışma” olduğu görüşüne katılmıyorlar. Peki, bu ne demektir? İlk, anılarda sıkça rastlanan “subaylık devlet muhafızlığıdır” türünden görüşler uyarınca, siyasal gelişmeleri takip etmenin “siyasal gelişmeleri takip etmek” değil, kendilerine tevdi edilen bu görevin ifasının bir ön koşulu olarak görüldüğünü belirtmek gerekir. Tümgeneral Sıtkı Ulay’ın aktardığı bir konuşma, bunu açıklıkla ortaya koymaktadır. 1958’lerde Erzurum’da albay olarak görev yapan Ulay, izinli olarak Ankara’da bulunduğu bir sırada, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’dan randevu alır ve kendisiyle bir görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmede Celal Bayar Ulay’a “Siz kurmay subaylar neden bu derece siyasetle meşgul oluyorsunuz?” sorusunu yöneltir. Ulay’ın cevabı ise şöyle olmuştur: “Sayın Cumhurbaşkanım, Türkiye’nin yakın politik tarihini sizden daha iyi bilen ve yaşamış kimler kaldı? Biz de bunları bilerek ve düşünerek fiilen siyasetle uğraşmak değil, fakat yürüyen olayları izliyoruz.”²⁵ Bu

²² Aksun, Ziya Nur, Dündar Taşer’in Büyük Türkiye’si, Ötüken, İstanbul 2010, s.133.

²³ Acarel, Salih, Yassıada’dan Cudi’ye, İgüs Yayınları, İstanbul 2007, s.32.

²⁴ Ulay, a.g.e., s.4.

²⁵ Ulay, a.g.e., s.32.

minvalde karşımıza çıkan kavramlardan bir diğeri ise “vazife”dir. Kenan Evren’in 12 Eylül ertesinde bir dergiye verdiği mülakatta yer alan sözlerine göre, askerler ülkedeki siyasal gündemi takip etmeli ve bu takip sonucunda kendilerine bir vazife düştüğü kanısına varırlarsa görevlerini yerine getirmelidirler:

“Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının memleketin iç ve dış politikasını çok yakından izlemeleri gerektiğine inanıyorum. Komutanların MGK içinde yer almalarını ben siyasetin içinde oldukları şeklinde anlamıyorum. TSK meydana gelen tedhiş ve anarşi hareketlerini ve bölücülük olaylarını yakından takip etmektedir. (...) Tedhiş olaylarının er-geç önleneceğine inanmaktayız. Bununla beraber, önlenemeyecek durumlara ulaşırsa, o zaman, vatanın bütünlüğünü ve rejimi kurtarmak için TSK elbette kendisine verilecek görevleri yerine getirecektir.”²⁶

Askerlerin siyasetle ilgilenmelerinin nedeni olarak gösterilen bir diğerk kavram ise “vatan”dır. Vatani, memleketi gönülden sevdiklerine olan inançları askerleri kendiliğinden ve doğallıkla siyasetle ilgilenmeye elverişli hâle getirmektedir. Enver Paşa’nın anılarında olduğu gibi, askerler “vatanın gittikçe bir girdaba sürüklendiğini” gördüklerinden “her gün ölmekten veya mezellet yaşamaktansa, İstanbul idaresini düzeltmek için savaşmak, böylece ya vatani büsbütün kurtarmak ya da bu uğurda şanlı bir surette ölmeyi [...]”²⁷ tercih edebiliyorlar. Askerlerin vatanseverlik duygusuyla giriştikleri eylemler onların olayların siyasi mahiyetini görmelerini engellemektedir. Albay Sadi Koçaş, Cemal Gürsel’in MBK’nın daha uzun süre iktidarda kalması gerektiğini savunan 14’lerle ilgili olarak şunları söylediğini aktarır: “En ufak bir şüphem yok. Hepsi vatansever gençlerdi. Düşündükleri sadece bu memleketin daha iyi yönetilmesi ve yüceltilmesi idi.”²⁸ Herhangi bir subayın politikayla neden ilgilenmesi ve neden politik bilgiyle donanmış olması gerektiğini Tuğgeneral Salih Acaarel de “vatan” kavramını kullanarak açıklamaktadır: “Vatani korumakla görevli olan asker savunmadaki yiğitliği ölçüsünde politikada da usta olmalıdır.”²⁹

Albay Talat Aydemir’in ifadelerinde siyasetle uğraşmak değil ama “bir kurmay subay olarak memleketin iç ve dış politikasını daima yakından takip etmek” şeklinde bir yorum görülür.³⁰ Orgeneral Muhsin Batur, genç subaylık yıllarında siyasal konulara ilgisini arkadaşlarıyla birlikte sürdürdüğünü söyler. Öyle ki bu ilgi meclisteki oturumları izlemeye kadar varır: “Ankara’da TSK mensupları için açılan altı aylık İngilizce tekâmül kursuna gittim.

²⁶ Evren, Kenan Evren’in Anıları: 2 Cilt, s.217.

²⁷ Enver Paşa, Enver Paşa’nın Anıları, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.29.

²⁸ Koçaş, Atatürk’ten 12 Mart’a, 2. Cilt, s.802.

²⁹ “Bir topluluk vatana sahip olursa birey olur. O vatan, o millete herşeyi ama herşeyi, Allah’ın bütün nimetleri vatan topraklarında oluştuğu için verir. Ama o vatan, vakti gelince, bütünlüğü ve şerefi tehlikeye düştüğü an o ferdin herşeyini, canını dahi ister. İşte onu vermede öncülük yapmak askere düşer. Asker o gün için vardır (...) Millet in daima var olması subayın savunmadaki yiğitliği kadar politikadaki ustalığına da bağlıdır. Komutanın, askeri stratejideki bilgisi kadar, o anda ve ileride oluşabilecek siyasi durumu da bilmesi, ne için nereye gittiğini bilmesi hususunda çok önemlidir.” Acaarel, a.g.e., s.20.

³⁰ “Bir asker olmam dolayısıyla hiçbir zaman siyasetle uğraşmayı ve sonunda siyasi hayata atılmayı düşünmedim. Yalnız bir kurmay subay olarak memleketin iç ve dış politikasını da daima yakından takip ettim. Memlekette arzu edilen demokrasi idaresinin yerleşmesini canı gönülden arzu ediyordum.” Aydemir, Talat, Hatıratım, YKY, İstanbul 2010, s.17.

Kurs sabahları erken saatte başlıyor ve dörtte bitiyordu. Kursun bitiminden sonra boş zamanlarımızda birkaç kişi TBMM oturumlarını izleme merakına kapıldık.”³¹

Kuşkusuz askerlerin siyasetle ilgilenmesi sadece örgütlü gruplar yoluyla gerçekleşmemektedir. Şurada burada ayaküstü yapılan söyleşiler, fikir alışverişleri ve daha gevşek bağlardan oluşan ilişkiler de bu bakımdan gündeme gelebilmektedir. Bu bağlamda General Fahri Belen 1947 yılında Maraş’tan trenle İstanbul’a giderken yaşadığı bir anıyı aşağıdaki şekilde ifade etmektedir: “Öğrencilerimden bir kurmay subay kompartimana geldi. Konuşmayı memleketin durumuna getirerek bir ihtilal lüzumundan söz etti. İstanbul’a gittiğim zaman evime gelenler de oldu. Harp Akademisini ziyaret ettiğim zaman da öğretmenlerden iki albay ve bir binbaşı beni kahve içmek için bahçeye davet ettiler. Bunların söyledikleri de öncekilerin aynı idi.”³² Yine bu kapsamda Tuğgeneral Nurettin Tursan 12 Eylül’den üç ay önce Harp Akademilerindeki mezuniyet töreninin siyaset üzerine sohbet ettiklerini aşağıdaki şekilde anlatır: “Sınıf arkadaşım Nurettin Ersin’le karşılaştım. Herkes siyasetten konuşuyordu. Biz de konuştuk. Arkadaşıma, geçirdiğimiz darbelerin orduya ne kadar prestij kaybettiğini anlattım.”³³ Görüldüğü üzere, savaş Tanrısı Janus’u hatırlatacak şekilde, ordunun kurumsal/resmi olarak kurduğu “siyaset-dışı ordu olma” söyleminin hemen yanı başında, örtülü veya açıktan, “vatan,”“vazife,”“muhafızlık,”“sorumluluk” gibi kavramlar kullanılarak siyaseti sürekli izleyen, meraklı diğer bir yüz bulunuyor.³⁴

Yasadışı Uygulamalar Düzeyi: Komitacılık, Örgütçülük, Grupçuluk...

Anılardan elde edilen genel izlenime göre, askerler ülkedeki genel gidişatı izleyip “vazifelerini” yerine getirmeye karar verdiklerinde karşılarına iki yol çıktığını göstermektedir. Bu yollardan biri, gizli örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkan çeşitli yasadışı siyasal uygulamalardır. Albay Orhan Erkanlı bu uygulamaların olağan olduklarını, kendinden emin bir şekilde aşağıdaki cümleyle açıklar: “Memleket buhrana girdiği zaman orduda birbirinden habersiz örgütler kurulur.”³⁵ Milli Birlik Komitesi üyelerinden Albay Dündar Seyhan’ın İsmet İnönü’ye atfen söylediği şu sözler ise, aslında, yasal ve yasadışı uygulamaların birbirlerinden tamamen ayrı yollar olmadığını, birbirini takip eden, biri diğerini içeren olaylar olduğunu göstermektedir.³⁶

Anılarda bu tür komitaların, örgütlerin ve grupların kurulmasının tarihsel olarak üç döneme yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir. Bunlardan biri İttihat Terakki dönemi, diğeri 27 Mayıs, üçüncüsü de 12 Mart öncesidir. Yüzbaşı Numan Esin, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen siyasal etkinliklerin, Jön Türk hareketinin yeniden ivme kazanması ve Türk

³¹ Batur, a.g.e.,s.62.

³² Belen, Fahri, Ordu ve Politika, Bakış Matbaası, İstanbul 1971, s.12.

³³ Tursan şöyle devam eder: “Bu darbenin bugün bir iyiliğini hissediyorum: Kenan Evren, halkı darbe yaptırmaktan, orduyu da darbe yapmaktan nefret ettirdi.” Tursan, Nurettin, Anılar, Arma Yayınları, İstanbul 2009, s.105.

³⁴ Bu noktada, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun değiştirilmiş olan 35. maddesini hatırlamakta yarar vardır. “Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamaktır.” şeklindeki söz konusu kanun maddesinin, siyasete müdahale için orduya gerekli yetkiyi verdiği yönündeki eleştirileri belirtmek gerekir.

³⁵ Erkanlı, Orhan, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.12.

³⁶ Seyhan, a.g.e.,s.64.

radikalizminin geçmişin derinliklerinden gelen köklü ve yeni bir hamlesi olarak görmekte ve bunlar arasındaki tarihsel ilişkiye aşağıdaki ifadelerle dikkat çekmektedir:³⁷

“Ben 27 Mayıs ve sonrasındaki hareketleri, Jön Türk hareketlerinin yeni bir dalgalanması olarak görüyorum. Türk radikalizminin geçmişteki derinliklerden gelen köklü ve yeni bir hamledir. Bu, yeni Atatürkçülük olarak da, Jön Türkçülüğün devamı olarak da yorumlanabilir. Bunları, tarihî zenginliği içinde, geçmişi ve geleceği kucaklamaya yönelen ve yeni bir devrimi yaratmayı amaçlayan hareketler olarak yorumlamak gerekir.”

Hiyerarşik bir darbe olarak ortaya çıkan, dolayısıyla ast ve orta rütbeli subayların hiyerarşi dışı örgütlenmelerinin gerçekleşmediği 12 Eylül öncesine ilişkin olarak bu tarz anlatılar bulunmamaktadır. Aşağıda, söz konusu yasa dışı uygulamaların bazı özelliklerine değinilmeye çalışılacaktır.

Bu uygulamaları tetikleyen kavramlardan biri “vatan elden gidiyor.” vurgusudur. Balkan savaşlarından sonra Rumeli'nin kaybıyla Türkçeye yerleşmiş bir kavram olan Komitacılık, ilkin ayrılıkçı yerel çetelerle baş edebilmek için düzenli ordunun yanı sıra oluşturulmuş “gayri nizami harp” usulleri uygulayan askeri örgütlenmeleri ifade için kullanılmıştır. Öte yandan ilerleyen aşamalarda ise “keyfilik” ve “hukuk dışı” çağrışımları olan bir kavrama dönüşmüştür. Bir “Komitacı” olarak sunulan Binbaşı Fuat Balkan'ın ifadelerine yer vermek bu kavramı anlamak açısından yerinde olacaktır. Balkan'a göre komitacılık, vatan davası yolunda, vatanseverliğin olumlu anlamda en aşırı halidir ve vatan için yapılması lazım gelen bazı “müfrit” hareketleri de içerebilir. Aksi bir durum, memleketin kim bilir kimlerin ayakları altında kalması demektir: Balkan sözlerini aşağıdaki şekilde sürdürmektedir: “Yalnız şunu da kaydetmek isterim ki komitacılık denilen şey, bazılarının zannettikleri gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine, vatanseverliğin en aşırısına komitacılık denir! Ve komitacı, vatan davası karşısında, her şeyini, hatta canını dahi feda eden, gözünü budaktan sakınmayan, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır.”³⁸

“Gözünü budaktan sakınmayan” bu insanlardan biri olan ve General Ali İhsan Sabis'in kendisi için “İyi bir erkânihar idi; fakat uzun boylu hesaba kitaba yanaşmazdı. Onun tabiatı komitacılık zihniyeti ile daha çok ünsiyet peyda etmişti”³⁹ diye söz ettiği Enver Paşa, Babıali baskınının gerçekleşmesini mektuplarından aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:

“23 Ocak 1913. Akşam. Darbe çeyrek saatte olup bitti. Seni gördüğümde teferruatlı anlatırım. Sadece kan dökmenin benim programımda olmadığını sana söyleyebilirim. Kâmil'in yaverlerinden birinin ateş etmesi üzerine, karşılıklı bir kaç kurşun atıldı, iki yaver, bir sivil polis ve maalesef olay yerinde bulunan dostum Nâzım yere düştü. Her şey bana rağmen ve arzum hilâfına oldu ama oldu. Ümit ederim bu memleketime mutluluk getirir.”⁴⁰

³⁷ Esin, a.g.e.,s.156.

³⁸ Balkan, Fuat, Komitacı, Beşiktaş'ın Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları, Turgut Gürer(Haz.), Gürer Yayınları, İstanbul 2008, s.43.

³⁹Sabis, Ali İhsan, Harb Hatıralarım I. Cilt: Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler, Tan Matbaası, İstanbul 1943, s.63.

⁴⁰ Enver Paşa, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Şükrü Hanioglu (Haz.), Der Yayınları, İstanbul 1989, s.225.

“Elden giden vatan” karşısında hiçbir şey yapmadan durmak yerine başa gelebilecek tehlikeleri göze alma pahasına çeşitli yasadışı uygulamalara girişmeye yönelik uzun uzadıya bir akıl yürütme yapan ve bunu idari soruşturma sırasında ifade eden Tümgeneral Celil Gürkan’ın sözlerine, böyle bir askerin duygu ve düşünce dünyasını anlamak bakımından kulak vermek yerinde olacaktır:

Sayın Orgeneral! Ben, Tümgeneral Celil Gürkan'ım. Topçu Teğmeni Celil Gürkan değilim! Asker kişinin, politika ile uğraşmasının yasalarla yasaklanmış olduğunu ilk subay çıktığımdan beri biliyorum Gene biliyorum ki Silahlı Kuvvetlerimizde, hiyerarşik emir-komuta düzeni içinde hareket, hepimizin büyük duyarlılıkla üzerinde durduğumuz disiplinin temelidir. Ama, bunca deneyimlerden geçtikten sonra, bu yaşa ve bu rütbeye geldikten sonra ben, memleketin bir Tümgeneralı, az buçuk mürekkep yalamış bir aydını olarak, ülkem içinde bulunduğu, biraz önce sizin de ifade buyurduğunuz üzücü durum, keşmekeş ve her şeyin başında Atatürk devrim ve ilkelerini temelden yıkmaya yönelik faaliyetler, gelişmeler ve tasarruflar karşısında: “Adam sendee... Ben askerim, bu işlerle uğraşmak bize yasaklanmış! İlgililer çaresini bulsunlar!” diyemezdim ve diyemem. Buna vicdanım izin vermeyeceği gibi, tüm yaşantım boyunca, çok şeyimizi değil, herşeyimizi kendisine borçlu olduğumuz Büyük Atatürk'e olan sevgi ve bağlılığım ve dahası, eşim ve çocuklarım rıza göstermezler... Az önce arzettiğim gibi sayın Orgeneralim, Topçu Teğmeni Celil değilim ki talimnameyi manevra kemerime takıp talimhaneye çıkarım, “Düüüt!” diye düdük çalıp top çavuşlarına: “Top başına!.. Numara say!. Geriye toplan!. Top indir!. Top bindir!” komutunu vereyim. Bu minval üzere akşam talim paydos saatini bulayım, sonra erleri koğuşlarına gönderip kendim de gazinoya giderek tavlının başına oturayım. Bunu kimse benden bekleyemez sayın Orgeneralim. Aydın subay olmanın omuzlarıma yüklediği “düşünme” vecibesini elbette yerine getirmeliydim ve getirecektim. Ülkem, dötrnala felakete giderken, erlerime iyi top talimi yaptırmış olmak beni doyurmazdı. Böyle olunca da, pek doğal olarak, ülke durumunu, Cumhurbaşkanından Parlamenteoya ve Hükûmete kadar yasama, yürütmeden sorumlu kişi ve heyetlerin davranışlarını tahlil ediyor, çıkış yolları düşünüyor ve asıl önemlisi de, fikriyatına, kafa ve inanç yapısına güvendiğim. İnanığım kişilerle, meslektaşlarımla durum değerlendirmesi, durum tartışması yapıyordum. Bu nedenle sayın Orgeneralim, açıkça ve inanarak diyorum ki, şayet bu söylediğim tarzda davranışım, az önce kullandığınız deyimle ifade ettiğiniz gibi, “Cuntacılık”, “Komploculuk”, “Darbecilik” ise, ben “Cuntacıyım”, “Komplocuyum”, “Darbeciyim!..”⁴¹

Misyon duygusu olarak tarif edilebilecek yukarıdaki akıl yürütmenin kendi içindeki tutarlılığına dikkat çekilmelidir. Askeri okuldan itibaren asker bireye öğretilen değerler sistemi, subayın/generalin, politikacıların sorumsuzlukları dolayısıyla ortaya çıkan ulusal kriz anlarında, içinde saklı bir beka kaygısını harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Böylesi bir kriz anında sadece günlük rutini takip ederek politik gelişmelere duyarsız kalmak ise politikacılarınkine benzer bir sorumsuzlukla eşdeğer görülmektedir. Bu konuda bir başka görüş Albay Sadi Koçaş’a aittir. Cemal Gürsel 27 Mayıs öncesinde teklif edilen

⁴¹ Gürkan, Celil, 12 Mart’a Beş Kala, Tekin Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1986, s.97-99, Vurgular anı sahibine ait.

cumhurbaşkanlığı yaverliğini reddetmesini ihtilalci duyarlılığıyla irtibatlandırarak Koçaş'ı takdir eder. Ancak yanıt asimetriktir:

“Paşam, dedim, biz ne ihtilalciyiz, ne komiteci. Ben subayım. Gerekirse Harp Okulu’ndan çıkarken ettiğim yemine uyarak ülkeme yararlı olduğuna inandığım bir hareketin içine girerim. Unutmayın ki 1943’ten 1956’ya kadar kimse beni böyle bir hareketin içine çekemedi. Çünkü yararına inanmıyordum. 1956’dan beri durum değişik. Siyasi iktidarın kendi kendilerine bu durumu görüp düzeltmelerini dilerim. Ama yapmazlar da müdahale zorunluluğu doğarsa, bunu askeri bir görev sayar, hayatımı bile ortaya koyarım.”⁴²

Bu uygulamaların bir diğer özelliği, ortada tek bir grup veya cunta değil, amaçları ve yöntemleri farklı olan grupların ve cuntaların olmasıdır. Numan Esin “İhtilallerin hepsini ordu yaptı, demek ki hepsi aynı! demek yanlıştır” ifadesini kullanırken aslında bunu kastetmektedir.⁴³ Cunta çokluğunda ise bunlar arasında bir rekabet gündeme gelebilmektedir. Kenan Evren’in ifadeleri cuntalar arası mücadelelerin ne kadar hayatî olduğunu gösterir: “Erzurum’da çok ağır olaylar cereyan etmiş. Talat Aydemir taraftarları ile karşı olan subaylar arasında tabanca çekmelere varıncaya kadar çirkin olaylar çıkmış. Her subay tabancasını üzerinde taşır ve gece kapı çalındığında, acaba toplamaya mı geldiler korkusu ile kapıyı açarken dahi elde tabanca bulundurur olmuşlar.”⁴⁴ Diğer yandan Tümgeneral Ulay da cuntaların çokluğunun onların bir anda silinmesini ve tasfiyelerini zorlaştırdığını ifade etmektedir.⁴⁵ Sabri Yirmibeşoğlu’nun anlatımları da benzer minvaldedir:

“[1970’lerde] Silahlı Kuvvetler bu tedirginliğin dışında kalamazdı. Ülkenin felakete sürüklendiğini gören sade vatandaş ne kadar tedirgin olursa, yurdu ve Cumhuriyeti korumak ve kollamakla görevli silahlı kuvvetlerin mensupları, özellikle komuta kademesindekilerin en az o sade vatandaş kadar tedirginlik duyacakları tabii idi. Etkin bir önlem alınmadığını gördükçe de gizli gizli teşkilatlanmaların ortaya çıkması kaçınılmaz oluyordu.”⁴⁶

Yasadışı uygulamalar ile ilgili bir diğer özellik, tam da yasa dışı niteliklerinin bir sonucu olarak, bunlara üye olmaktan veya üye olanlara ses çıkarmamaktan kaynaklanabilecek hukuksal yaptırım tehlikesidir. Sıtkı Ulay’ın anlatımları, bu tür örgütlenmelerin yasadışı karakterinin, bunlardan bir biçimde haberdar olan üst mercilerin, bir yandan zaman zaman bunları olağan olarak görürken diğer yandan da açıkça yasadışı olan etkinliklere karşı nasıl bir tutum takınılacağı ile ilgili kararsızlık ve huzursuzluğa dikkat çeker:

“Bundan sonra sıra ile gözüme kestirdiğim hangi generali gördüm ve durumu açtı isem çoğunu bir hareketin başlamasında müttefik ve taraftar buldum. Düşünüyör,

⁴²Koçaş, a.g.e.,s.519.

⁴³ Esin, a.g.e.,s.329.

⁴⁴ Evren, a.g.e.,s.130.

⁴⁵ Ulay, a.g.e.,s.208.

⁴⁶ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 150.

hemen hepsi bu işin çıkmazlığını ve neticesini görüyordu. Fakat nedense hepsi ilk hareketin başlamasını başkasından bekliyorlardı.”⁴⁷

Bu örgütlenmelerle ilgili bir başka huzursuzluk kaynağı ise yönetim hiyerarşisinin nasıl düzenleneceği meselesi olarak ortaya çıkıyordu. Üyeler rütbeli askerler oldukları için askerlikteki bilindik hiyerarşiye mi tâbi olacakları, örgütün yönetiminin liderliği ile kişilerin resmi statüleri arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceği önemli bir çelişki olarak ortaya çıkıyordu. Bu çelişki ise genellikle geleneksel askeri kuralların değil, örgütün resmi olmayan yapısının lehine çözülmektedir. Bu örgütlerden biriyle ilgili olarak Yarbay Osman Deniz şunları söyler:⁴⁸

“İçlerinde parmakla sayılacak kadar az sayıda general vardı. Diğer bir deyişle hiyerarşik kurallar çiğnenmiştir. Nitekim ihtilal başarıya ulaştıktan sonra, general ve amirallerin çoğu genç subaylara sitem etmişlerdir. Ancak harekât başarısız olsaydı, sitem edenler hiç şüphesiz iktidarda ve muhalefetteki siyasilerle birleşip bu genç subayları demokrasi uğruna adaletle teslim etmekten çekinmeyeceklerdi.”

Yüzbaşı Numan Esin’in üsteğmen rütbesiyle Milli Birlik Komitesi üyesi iken generallerin önünde yürüme meselesiyle ilgili yaptığı meşrulaştırıcı açıklamalar, ifade edilen resmi hiyerarşi-komite hiyerarşisi çelişkisini iyi bir şekilde anlatmaktadır:

“Rütbelere bakınca yapılan eleştiriler elbette doğru. Ama bizim işlevimiz, misyonumuz önemliydi. MBK devletin en üst organı idi. Onun için MBK üyesi olarak rütbem üsteğmen de olsa alçakgönüllülük gösterip arkadan yürümem olmazdı. Madem ihtilali yapmış gücün sahibiyim, o gücü arkalarda biryerlerde paralize etmeye hakkım yok. Bu kişisel bir durum değil, ihtilalciliğin gereği idi.”⁴⁹

Esin’in bu rasyonel açıklamalarına karşın, üstlerin konuya nasıl bir ruh hali içinden baktığının trajik bir örneği ise Dündar Seyhan’ın anlatımıyla General Celal Alkoç örneğinde görülmektedir. Milli Birlik Konseyi 5.000 kadar subay ve 232 generali emekli etmiş, görevde kalan çok az sayıdaki general bir ya da iki kademe üst pozisyonlara atanmışlardır. Tümgeneral Alkoç da kalanlardan biridir. Seyhan’ın, tümgeneral rütbesinde iken normal şartlarda orgeneral kadrosu olan ordu komutanlığına atandığı haberini bizzat verdiği Celal Alkoç bu duruma sevinemez bile. Zira kumanda edeceği yeni birliğine onu Albay Seyhan yakışsız bir şekilde götürmektedir: “Merdivenlerden inerken tekrar kolumu yakaladı General Alkoç. Sen, dedi, koskoca bir ordu kumandanını ilk mektebe götürülen bir çocuk gibi, elinden tutmuş götürüyorsun.”⁵⁰

Yasal Uygulamalar Düzeyi: Bir Siyaset Yapma Biçimi Olarak Siyaset-Karşıtlığı

Askerlerin “işlerin yolunda gitmemeye başladığını” düşündüğü zamanlarda başvurdukları yollardan bir diğeri ise zora dayalı olmayan çeşitli baskı teknikleridir. Bu

⁴⁷ Ulay, a.g.e.,s.73.

⁴⁸ Deniz, Osman, Parola Harbiyeli Aldanmaz, Yasemin Bradley (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.13.

⁴⁹ Esin, a.g.e.,s.123.

⁵⁰ Seyhan, a.g.e.,s.108.

teknikler, genel anlamda, yasal alanın dışına çıkmadan yürütülmesine özen gösterilen basın açıklaması/bildirisi, siyasi makamlarla kişisel görüşmeler, mektuplar, kurum içi planlama etkinlikleri ve kamuoyuna açık olacak şekilde söylem üretme, vb. gibi uygulamalarla siyasal alana ayar verme çabaları olarak tezahür etmektedir. Aslında bu tür etkinliklerin doğasını anlayabilmek için anahtar bir kavram olarak ordunun siyaset-karşıtlığı vurgusunu gündeme getiren, Ümit Cizre'nin tespitlerine kulak vermek gerekmektedir. Bütün o siyaset-üstü ve/veya siyaset-dışı söylemlerine rağmen ordunun politizasyonunun aslında, siyaset-üstü değil siyaset-karşıtı bir ekseninde gelişmiş olduğunu düşünen Cizre'ye göre, tarihsel olarak Türk ordusunun siyasete katılıma parametrelerini belirleyen şey onun tutum ve söylemi değil, siyaset sahnesindeki konumu olmuştur; ordu, sivil-siyasi kurum ve aktörlerin portresini, siyaset üstü değil, siyaset-karşıtı bir ekseninde çizmiştir.⁵¹ Dolayısıyla esas olan, “ordu siyasal tartışmaların dışında ve üzerindedir” söyleminin altında, siyasal sahnedeki konumuna ve bu sahneyi nasıl dekore etmeye çalıştığına bakılmalıdır. Buna göre, Türk ordusunun özerk ve perde arkası gücü, siyaset üstü görünmektedir. Başka bir deyişle ordunun siyasetteki baskın konumunun ilk ağızdaki gerekçesi “ulusal çıkar bekçiliğini” üstlenmesidir ki, bu çıkarlar içinde milli birliğin korunması en ön plandadır.⁵² Ordunun siyaset-karşıtı konumunu Ali Yaşar Sarıbay askerlerin yaptığı şeyin Türk toplumunu siyasetten arındırmak olduğunu söyleyerek ortaya koymaktadır.⁵³ Fatmagül Berktaş'dan ilhamla⁵⁴ burada ordunun karşı olduğu ve toplumu kendisinden arındırmak istediği şeyin, aslında politikanın kurumları ve uygulamalarından ziyade, “politik olanın” ta kendisi olduğu söylenebilir. Bunu doğrular şekilde, Orgeneral Hikmet Bayar, bir semt pazarı hikâyesi anlattıktan sonra, “ne sağ, ne sol” söylemiyle birlikte üretilen siyaset-karşıtı söyleme dair tipik bir açıklama yapar:

“Bir gün pazarda dolaşırken bir satıcının tezgâhtaki fasulyesini ‘ister sağcı ol, ister solcu, ne olursan ol, yeter ki fasulye al!’ diye bağırarak sattığını gördük. Bu satıcı o sözlerle sağ ve sol görüşlü gençlerin ideolojik çatışmaları karşısında halkın hissiyatını gayet veciz ve anlamlı bir şekilde dile getiriyordu. O slogandan halkın çatışma değil birlik istediği, ayrılık değil birliktelik istediği, buna bağlı olarak da huzur içinde işini yapıp ailesinin geçimine yetecek parayı kazanmaktan başka bir şey düşünmediği anlaşılıyordu.”⁵⁵

Yine, okul komutanı olarak “siyasetçilerin oyuncağı olmayan partiler-üstü bir anlayışa sahip Harbiyeliler” yetiştirdiğini söyleyen Talat Aydemir'in ifadeleri,⁵⁶ keza 12 Mart Muhtırası metninde yer alan “partiler üstü bir anlayış” ifadesi veya Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu'nun “TSK, anayasamızda belirtilen Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan cumhuriyetimizin temel niteliklerinin öncelikle korunmasını

⁵¹ Cizre, Ümit, Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz, İnsel, Ahmet; Bayramoğlu, Ali (Der.) Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.66.

⁵² A.g.e., s.63.

⁵³ Sarıbay, Ali Yaşar, Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Yayınları, Bursa 1998, s.32.

⁵⁴ Berktaş, Fatmagül, Politikanın Çağrısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. xii.

⁵⁵ Bayar, Hikmet, Yarım Asırlık Asker, 2.Cilt, “O” Kitaplar, İstanbul 2006, s.26.

⁵⁶ “Harp Okulu kara kuvvetlerinin kaynağını teşkil eder. Kaynak islah edilmedikten sonra kara kuvvetlerinin istikbaldeki subaylarının bir kısmı bugünkü gibi partiler üstü bir anlayışa sahip olurlar. Kısa süreli kumandanlığım esnasında şahsiyet sahibi idealist subaylar mezun ettim. 22 Şubat’tan sonra efkârı umumiye ve orduda denildiği gibi talebeyi hiçbir zaman politik düşüncelerle hazırlamadım.” Aydemir, a.g.e.,s.280.

her türlü siyasi mülhazanın üzerinde görmektedir”⁵⁷ şeklindeki ifadeleri bu çabaların siyaset-karşıtı olarak tanımlanan niteliğine uygun tipik örnekler olarak verilebilir.

Bu anlayışın belki de en iyi örneği olan Kenan Evren kendi deyimiyle “aşırı siyaseti” bir avuç maceracının eylemi olarak betimler: “Büyük Atatürk’ün kurduğu Türk ordusu, Onun emaneti olan Türkiye Cumhuriyetini böldürmeyecek ve onu bir avuç maceracıya teslim etmeyecektir.”⁵⁸ Anılarının ilerleyen sayfalarında “Muhtarlar da seçimle gelmemeli. Vali, kaymakam nasıl atama ile geliyorsa, muhtar neden gelmez. Onlar da devlet unsurudur!”⁵⁹ diyen Kenan Evren’in nasıl bir toplum tasavvur ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Feroz Ahmad, bu düşüncelerin sonucunda ortaya çıkan “siysetsiz bir toplum” yaratma uygulamalarını anlatırken, siyasal hayatın yeniden inşası amacıyla askerlerin sosyalistler, komünistler, aşırılar, sosyal demokratlar, sendikacılar, örgüt olarak DİSK hatta Türk toplumunun en seçkin aydınlarından oluşan Barış Derneği üyeleri dâhil solun her türlüünü ezmekle başladığını söyler. Ahmad’a göre generaller böylelikle tüm sistemi siyaset dışında tutmayı başarmışlardır.⁶⁰ Askerlerin, 12 Eylül’de toplum nezdinde tarafsız bir konum elde edebilmek, askeri darbenin ne sağı ne de solu desteklediği gibi bir algı oluşmasını önlemek adına giriştiği anlaşılabilir bu uygulamalar sonuçta tüm toplum kesimlerinin orduya eleştirel ve kuşkucu bakmasına yol açmıştır. Kenan Evren’in “bir sağdan bir soldan astık” söylemi, sonraki dönemlerde bu yaklaşıma yöneltilecek eleştiriler için bir nirengi noktası olmuştur. Albay Orhan Erkanlı’nın 27 Mayıs’ı takip eden günlerde üniversitelerde yaşanan tasfiyeler konusundaki öz eleştirileri, Ahmad’ın bu tespitlerini destekleyecek niteliktedir.⁶¹

“Her türlü kanaate, inanışa taarruz ediyorduk. Solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı Kürtçü diye, namaza gidenleri gerici diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı sert diye, kızlarla fazla ilgileneni ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, Kürtçü, tüccar, cahil, politikacı... gibi sıfatları bol bol kullanıyorduk. Bu barajları aşabilenler içerde kalıyordu.”

Buradaki temel sorunlardan biri, ülkenin daha iyi yönetilebilmesi için siyasetin idareye indirgenmesi, özgürlük içeren anlamıyla siyasetin dışlanması ve siyasetin karşısında yer alan bir konumlanmadır. Toplumsal ve siyasal karar alma süreçlerine insanlar tarafından faal bir katılımı gerektiren siyaset, çoğulculuğu ve temsili kurumların engellemelerinden arındırılmış katılımcı bir demokrasiyi zorunlu kılar.⁶² Askerlerin siyaset tanımlaması ise genellikle bu anlayışın dışında yer almaktadır. Darbe sonrası dönemlerdeki uygulamaları da dikkate alındığında, askerler için siyaset neredeyse teknisyenler eliyle yürütülmesi gereken bir eylemler ve süreçler bütünü olarak anlaşılmaktadır.⁶³

Askerler “birlik ve bütünlük” anlayışına özel bir önem vermektedir. Bunu tehlikeye sokacak özgür tartışma ve eleştiri, askerler için, en hafif tabirle, huzursuzluk kaynağıdır. Evren’in ifadelerinde, orduya küçük de olsa eleştiri getirenlere yönelik tehditkâr tutum dikkat

⁵⁷ Hürriyet, 21 Mart 1998, Askerden Yanıt.

⁵⁸ Evren, a.g.e., s.224.

⁵⁹ Bölügiray, a.g.e.,s.629.

⁶⁰ Ahmad, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.205 ve 147.

⁶¹ Erkanlı, a.g.e.,s.45.

⁶² Köker, Levent, Kemalizm ve Faşizm, Demokrasi, Eleştiri, Türkiye, Dipnot Yayınları, Ankara 2008, s.232.

⁶³ Keyder, Çağlar, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim, İstanbul 2007, s.182.

çekicidir: “Bir kısım basında milli güvenlik dersleri sanki yeni konmuş gibi, biz burada faşist bilgiler öğretilmiş gibi haberler çıktı. Bunu şiddetle tenkit ettim. Yurt savunması görevinin milletçe yapılması gerektiğini söyledim. Eğer biz vatan ve millet sevgimizi kaybedersek batarız, yapmayın bunu. Bu tenkit değildir. Biz tenkide açığız ama yapıcı tenkide.”⁶⁴ Bir başka generalin yorumlarında daha da ileri gidilir ve askere yönelik eleştiri getirenler dış düşmanla eş anlamlı olarak nitelendirilir:

“Bazıları bu muhteşem ocağa, dualı ocağa adım atınca, bambaşka bir şeref dünyası ile karşılaşılır. O gördükleri, onların dünyasından apayrıdır. (...) Tabiatlarında olan kıskançlığı saklayarak, belki kaytararak tezkere alırlar. Ama para, pul, makam sahibi olunca ne acıdır ki hemen askere karşı olmaya başlarlar. Bu maalesef buldukları ortamda onlara rant da sağlayabilir. İşte bu ahlaksızlıktır. Ama askerler buna hiçbir zaman aldırmazlar. Bilirler ki bunlar zararlı olunca, haddini aşınca, onları kolayca tepeleyebilirler. Asker için iç ve dış düşman değişmez, aynıdır.”⁶⁵

Albay Sadi Koçaş’ın “35 sene evvel, 1939’da kuşkusuz bugünkünden daha çok problemimiz vardı. Ama kıvançta ve tasada birleşmesini, bir olmasını bilen bir toplumduk”⁶⁶ ve Türkeş’in “27 Mayıs sabahı yapılan radyo duyurusu ile kirli oyunlardan uzak, birleştirici, kaynaştırıcı, güven, ümit ve enerji açıklayıcı bir devlet idaresine yönelmişti.”⁶⁷ şeklindeki sözlerini de aynı vurgu bağlamında düşünölmek mümkündür. Bu sözler, yönetici seçkinlerin sık sık başvurduğu “her ülkenin koşullarına göre demokrasi” söylemini akla getirmektedir. Albay Çelikoğlu’nun aşağıda verilen sözleri bu yaklaşıma tipik bir örnek oluşturmaktadır:

“27 Mayıs’ın getirdiği bu müdahale sistemini beğenmeyenler, siyasi kadro üzerinde böyle bir Demokles kılıcının bulunmasını, demokratik gelişmemiz için mahzurlu bulanlar vardır. Hepsisi de haklıdır. 27 Mayıs’ın yapıış şekli gibi, nereye gideceği belli olmayan bir harekete girişilmesi, memleket için tehlikeli olur düşüncesi bu durumun kabulünde ana unsur oldu. Herhangi bir demokratik ülkeden farklı olan bu durumun bizim bünyemize uygun düşeceği kanaati yaygındır.”⁶⁸

Diğer yandan bu avuntu, aslında, mevcut demokrasi dışı ve karşıtı siyasi uygulamaları meşrulaştırma amaçlı olmakla, öncelikle karşı çıkılması gereken bir tavidir.⁶⁹

⁶⁴ Evren, a.g.e.,s.362.

⁶⁵ Acael’in bu ifadeleri, Nilgün Toker’in sözlerini anımsamamızı gerektirir. Buna göre militarizm bir korku rejimi olduğu için insanlar arası ilişkileri dost-düşman kavramlarıyla kategorize eder. İnsanların bir grubunun başka insan topluluklarının yok edilmesini onaylamasını, bunun meşrulaştırılmasını sağlar. Bu anlamda o toplumu çıkarların güvenliğini tatmin ortamı olarak tanımlar. Toker, Nilgün, Politika ve Sorumluluk, Birikim Yayınları, İstanbul 2012, s.215.

⁶⁶ Koçaş, a.g.e., s.1152.

⁶⁷ Türkeş, Alparslan, 27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul 1977, s.89.

⁶⁸ Çelikoğlu, a.g.e., s.222-223.

⁶⁹ Köker, Kemalizm ve Faşizm, s.238.

Bitirirken: Dört Düzey, Birden Fazlası Bir Arada

Türkiye’de askerlerin siyasete yönelik yerleşik resmî söylemi, ordunun politik mülahazaların dışında ve üstünde olduğu yönündedir. Ancak tarihsel süreç ise Kuleli vakası, Babıali baskını, 31 Mart vakası, 12 Eylül ve 28 Şubat örneklerinde görüldüğü gibi aksi bir durumu işaret etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, askerlerin söylemleriyle eylemleri arasındaki tutarsızlığı anılardan hareketle ortaya koymaktır. Görece özgür mecralar olan anılar, tarihsel tecrübeye koşut olarak, Türkiye’de askerın siyasetle ilişkisinin yerleşik resmi/kurumsal söylemde olduğu gibi sadece siyaset-dışı olarak tarif edilemeyeceğini, içeride daha çatallı yolların, yan yollara sapan başka patikaların var olduğunu, siyasetle kurulan ilişkinin tek bir doğrultu veya düzlemde olup bitmediğini, bunun çeşitli şekilleri olduğunu göstermektedir.

İlkesel söylem düzeyi olarak adlandırılabilir düzey askerlerin siyasete mesafeli durmayı benimsemelerine göndermede bulunmaktadır. Bu hem anılarda siyasete yönelik genel bir “giriş” cümlesi, hem de bilindiği gibi ordunun kendini resmî olarak konumlandırmasıdır. Ancak gerek tarihsel tecrübe, gerekse askerlerin anılarından hareketle yapılan söylem analizi, bu düzeye ilave olarak üç ayrı düzeyin daha var olduğunu gösteriyor. Bunlardan “izleme” olarak adlandırılabilir ikinci düzey birinciyle çelişebilecek bir eğilimi içermektedir. Resmi ve ilkesel söylem siyasete karşı nötr durmaya atıf yaparken, askerlerin bununla yetinmediklerini ve ülkenin genel siyasal gidişatını sürekli olarak gözettiklerini göstermektedir. Burada “vatan,”“memleket,”“misyon” ve “sorumluluk duygusu” gibi motive edici unsurlar devreye girmektedir. Kendilerinin “politika tarlasında bir bostan korkuluğu olmadığını” düşünen askerler, uzun yıllar yürürlükte kalmış olan TSK İç Hizmet Kanunu’nun ilgili maddesinin kendilerine tanıdığı “koruma ve kollama” sorumluluğunu yerine getirebilmek için siyaseti izleme ve takip etme eylemini gerçekleştirmekten geri kalmamışlardır. Üçüncü ve dördüncü düzeyler ise, izleme sonucunda girişilmesi uygun görülen “eylemin” türüne göre iki farklı şekilde belirlemektedir. Bunların birinde komitacılık, cuntacılık, vb. gibi yasadışı uygulamalar, diğesinde ise yasal denilebilecek çeşitli eylemlerle gerçekleştirilen siyaset karşıtı uygulamalar yer bulmaktadır. Bir şeyler yaparak eyleme geçme fikriyle mobilize olmuş grupların ordu karar alma mekanizmalarında yer almayan (hiyerarşi dışı) alt ve orta rütbelerden oluştuğu durumlarda yasadışı uygulamaların ortaya çıktığını, bu örgütlenmelerin varlıklarını sürdürebilmek için gizliliğin temel bir prensip olduğunu belirtmek gerekir. Durumun somut müdahaleleri gerektirecek boyutta olmadığı düşünüldüğünde ve üst komutanların karar alıcılığında hareket edilebildiği şartlarda ise yasal çerçevenin işlediğini, çeşitli teknikler kullanılarak siyasetin baskı altına alınmak suretiyle siyaset-karşıtı uygulamalar geliştirildiğini not etmek gerekir. Altı çizilmesi gereken önemli bir diğere nokta da, daha Atatürk Cumhurbaşkanı, Mareşal Fevzi Çakmak da Erkan-ı Harbiye Reisi iken, (ordu siyasetin dışında dahi değil, tamamen siyasetin kontrolünde iken) “Atatürk öldüğünde ne olacak?” endişesinden ilham alan bir kısım Harp Akademileri öğrencilerinin bir cemiyet kurması örneğinin de işaret ettiği gibi, verili bir anda bu düzeylerin birden fazlasının bir arada gerçekleşiyor olabileceğidir. Başka bir deyişle, anılar üzerinden saptanan söz konusu dört düzey her zaman bu çalışmada verilen tekil zamansal/hiyerarşik sırayı takip etmeyebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acarel, Salih, Yassıada'dan Cudi'ye, İğüs Yayınları, İstanbul 2007.
- Ahmad, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Aksun, Ziya Nur, Dünder Taşer'in Büyük Türkiye'si, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- Atay, Falih Rıfıkı,Zeytindağı, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul 1981.
- Aydemir, Talat, Hatıratım, YKY, İstanbul 2010.
- Batur, Muhsin, Anılar ve Görüşler, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- Bayar, Hikmet, Yarım Asırlık Asker, 2 Cilt, "O" Kitaplar, İstanbul 2006.
- Belen, Fahri, Ordu ve Politika, Bakış Matbaası, İstanbul 1971.
- Berktaş, Fatmagül, Politikanın Çağrısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Bogdan R. C. ve S.K. Biklen,Qualitative Research, Introduction and Methods, Boston, Allyn and Bacon 1992.
- Bölügiray, Nevzat,Sokaktaki Asker, Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989.
- Bölügiray, Nevzat, Sokaktaki Askerin Dönüşü, 12 Eylül Yönetimi Dönemi, Tekin Yayınları, Ankara 1991.
- Cizre, Ümit, AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi, İletişim, İstanbul 1993.
- Cizre, Ümit, Ideology, Context and Interest, The Turkish Military, The Cambridge History of Turkey, Cilt, 4, Turkey in the Modern World, Reşat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve TSK, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz"İnsel, Ahmet; Bayramoğlu, Ali (Der.) Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Çelikoğlu, Adnan, Darbeci Bir Subayın Anıları, YKY, İstanbul 2010.
- Demirel, Tanel, Soldiers and Civilians, The Dilemma of Turkish Democracy, Middle Eastern Studies, Cilt, 40, No.1, 2004.
- Deniz, Osman, Parola Harbiyeli Aldanmaz, Yasemin Bradley (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Elevli, Avni, Hürriyet İçin, 27 Mayıs İhtilali, Özel Yayınları, Ankara 1967.
- Enver Paşa, Enver Paşa'nın Anıları, İletişim yayınları, İstanbul 1991.
- Enver Paşa, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Şükrü Hanioglu (Haz.), Der Yayınları, İstanbul 1989.
- Erkanlı, Orhan, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- Esin, Numan, Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları, Doğan Kitap, İstanbul 2005.
- Evren, Kenan, Kenan Evren'in Anıları, 2. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.
- Feaver, Peter, The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control, Armed Forces&Society, Cilt 3, No. 2, 1996.
- Gürkan, Celil, 12 Mart'a Beş Kala, Tekin Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 1986.
- Karpat, Kemal H., The Military and Politics in Turkey, 1960-64. A Socio-Cultural Anaysis of A Revolution, The American Historical Review, Cilt, 75, No.6, Washington D.C., American Historical Association, 1970.
- Keyder, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Kocatürk, Kenan, Bir Subayın Anıları (1909-1999), Kastaş, İstanbul 2009.
- Koçaş, Sadi, Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1977.

- Köker, Levent, Kemalizm ve Faşizm, Demokrasi, Eleştiri, Türkiye, Dipnot Yayınları, Ankara 2008.
- Kuran, Ahmet Bedevi, Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Küçük, Sami, Rumeli’den 27 Mayıs’a, İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı, Mikado Yayınları, İstanbul 2008.
- Madanoğlu, Cemal, Anılar, 1.Cilt, Çağdaş, İstanbul 1982.
- Neocleus, Mark, Güvenlik, Şiddet ve Savaş, Dipnot Yayınları, İstanbul 2012.
- Oktay, Cemil, 27 Mayıs Tahlili İçin Anahtar, Yeni Gündem, Yıl:3, Sayı 12, 26 Mayıs-1 Haziran, 1986.
- Özcan, Ahmet, Operasyon Var Bu Gece, Bir Komando Asteğmenin Güneydoğu Hatıraları, Kent Yayınları, Ankara 2008.
- Sabis Ali İhsan, Harb Hatıralarım I. Cilt, Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler, Tan Matbaası, İstanbul 1943.
- Sarıbay, Ali Yaşar, Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Yayınları, Bursa 1998.
- Seyhan, Dünder, Gölgedeki Adam, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.
- Süleyman Şefik Paşa, Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, Arma, İstanbul 2004.
- Şarlak, Ömer, Kışladan Kampuse, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanı ve İnönü Üniversitesi Rektörünün Anıları, Alfa, İstanbul 2004.
- Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Türkeş, Alparslan, 1944 Milliyetçilik Olayları, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.
- Türkeş, Alparslan, 27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul 1977.
- Türsan, Nurettin, Anılar, Arma Yayınları, İstanbul 2009.
- Ulay, Sıtkı, Harbiye Silah Başına, Kitapçılık Ticaret, İstanbul 1968.
- Yamak, Kemal, Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler, Doğan Kitap, İstanbul 2006.
- Yirmibeşoğlu, Sabri, Askeri ve Siyasi Anılarım, Kastaş, İstanbul 1999.